

Les “matraques de campanar” en el paisatge sonor de la Setmana Santa a Catalunya

Galdric Santana

Escola Tècnica Superior d'Arquitectura del Vallès

El paisatge sonor de la Setmana Santa és una panoràmica complexa des del punt de vista acústic i musical, que paradoxalment arrenca del silenci oficialitzat i d'una aparent austeritat que té la capacitat de crear un contrast intencionat que s'inicia en el glòria de la resurrecció i posteriorment es complementa amb la Pasqua, d'una manera equivalent a la comparació instantània d'un paisatge hivernal amb la visió del mateix indret a la primavera. En aquest context sonor existeix un instrument que esdevé central i identificatiu d'aquest període, i que alhora en seqüència el seu temps i la seva moderació sonora. Es tracta de “les matraques del campanar”¹ i el conjunt d'instruments familiars i afins que acompanyen els diversos ritus de la Setmana Santa.

Els noms i la morfologia

L'ancestral existència d'aquest conjunt d'idiòfons d'entrexocar immersos en les diferents cultures de l'àmbit mediterrani, usats ja en els ritus religiosos de l'antigor egípcia, i alhora el fet que podem considerar el carrau den-

tat d'ús infantil, atribuïble com un invent d'Arquites de Tàrent (segles V-IV aC),² té com a conseqüència que ens trobem amb una diversitat morfològica considerable. La suma de l'extensa àrea geogràfica, l'anti-guitat, la varietat i la multiplicitat d'usos de l'instrument es reflecteix en l'elevat nombre de substantius per a designar aquests instruments.³ La morfologia de l'instrument del campanar, com a substitut de les campanes durant la Setmana Santa, la podem considerar prou variable en funció de l'àmbit geogràfic, que històricament abasta tota la cultura del catolicisme a Europa (en trobem exemples al sud d'Alemanya, Suïssa i Hongria) i arriba a Sud-amèrica. En el cas de la península, el tipus es generalitza per l'articulació d'un nombre considerable de martells sobre unes aspes de fusta amb eix de rotació en la seva part concurrent. L'activació de la rotació es fa mitjançant una maneta a manera de cigonyal, polsat rítmicament a través d'una corda per tal de poder accionar l'instrument situat a gran alçada, de

la mateixa manera que les campanes. Dins l'àrea geogràfica catalana, les matraques de campanar presenten prou variació morfològica, tot i que podem considerar l'existència d'un tipus singular respecte a la resta de la península, en què les aspes de fusta es troben tancades per una estructura a manera de pavelló o caixa ressonant de forma circular. Aquesta morfologia és més general a la Catalunya vella. El fet de tractar-se d'un instrument format per un conjunt de martells (variable binàriament entre quatre i seixanta) ha produït el nomenament generalitzat com a matraques en plural per a designar l'instrument que en àrab significa martells.⁴ Cal entendre que l'ús de la matraca també ha estat militar⁵ com a sistema de senyal o alarma de la mateixa manera que les campanes, i que la seva economia i rapidesa constructiva respecte dels instruments de bronze devia fer molt presents els martells de fusta en els temps de la presència musulmana a la península. Aquest motiu podria ésser la causa de la major presència d'aquests instruments a la península.

L'ús “oficial” de l'església

L'origen de la utilització en el cristianisme del senyal produït amb el so de la fusta amb una funció de convocatòria es remunta als monestirs de l'església oriental, on encara avui dia es fa servir, en l'àmbit de doctrina ortodoxa a Grècia i Romania. L'instrument s'anomena genèricament *symandre* (συμάνδρα) o *Touca* Ro-

mania), i està format per un tauló suspès als campanars, percudit mitjançant dos martells, un a cada mà, que genera un ritme que s'accelera progressivament per a concretar la proximitat de l'hora de l'ofici. Aquest ús és anterior al de les campanes, i és molt difícil determinar si ja es feia servir en les primeres èpoques del cristianisme, en què les persecucions exigien certa discreció. A través de l'ús monacal, però, es generalitza a l'església occidental l'ús d'aquest senyal amb taula de fusta, generalitzat en l'orde benedictí.

Cal dir, però, que a la festa del *Purim* jueva ja existeix l'ús litúrgic de l'instrument. El ritu consisteix en fer sonar matraques i carraus per part de la mainada, en el moment que es llegeix el nom d'Haman en el llibre d'Es-ther, amb l'objectiu d'esborrar la memòria d'aquest enemic del poble jueu. Aquesta tradició que mostra la capacitat d'esborrar o foragitar els noms del mal o dels enemics, ja l'aplicava el poble jueu contra el poble d'Amalec. La tradició de les matraques i els carraus del *Purim* és anàloga al soroll amb els mateixos instruments també en mans de la mainada, dins de la litúrgia de l'ofici de Tenebres, on es pretén esborrar el mal nom de Judes,⁶ i que amb el pas dels anys i en les diferents situacions socials s'ha convertit paradoxalment en el fet de "matar jueus" que, a part dels dimonis, són els enemics històrics del cristianisme.

El senyal de convocatòria de l'església cristiana mitjançant el

so de la fusta s'ha perpetuat fins al present a través de la litúrgia de la Setmana Santa. Aquest costum ja el trobem a la península consolidada en la litúrgia de l'església visigòtica.⁷ A principis del s. XIV trobem la tradició de la "tabla tannida" als monestirs d'Astúries,⁸ amb un ús alternatiu a les campanes i aplicat a reunions seglars, de caràcter notarial. La primera notícia sobre l'ús de les matraques de campanar com les coneixem avui la trobem l'any 1330, en el *Llibre de fàbrica i sagristia de la Seu de Mallorca*,⁹ com a fruit d'una reparació dels jous de fusta de les campanes, en ésser encarregat un nou torn de maçoles per a poder-lo usar per la Setmana Santa.

L'església catòlica feia la convocatòria a ofici mitjançant les matraques durant el període de la Setmana Santa, a partir del darrer ús de les campanes efectuat en el glòria del Dijous Sant, i a partir d'aquí fins al glòria del Dissabte Sant. En aquest període també se substituïen les campanetes que feien sonar els escolans per a l'elevació per unes matraques de mà. Els significats oficials que donava l'església eren diversos.¹⁰ El primer consisteix a entendre l'absència de picar campanes en senyal de dol per la mort de Crist. Un altre significat consisteix en representar el silenci dels apòstols durant el temps en què Crist era pres i jutjat, en contraposició a la significació de la pre-

dicació de les campanes. La darrera significació del so de la fusta representa la pregària de Crist en el tronc de la creu (“pare, perdona’ls perquè no saben el que fan”), com a únic que pot aixecar la veu, prescindint dels apòstols, de qui en les campanes de bronze es representa la predicació.

La recerca: les matraques actualment vives

L'àmbit d'aquesta recerca ha estudiat un total de trenta-quatre matraques de campanar existents, i un total de dinou de desaparegudes amb documentació escrita o gràfica. La distribució geogràfica la podem veure en el mapa adjunt. En la recerca efectuada s'ha “descobert” l'ús viu de les matraques del campanar a tres poblacions: Solivella (Conca de Barberà), Sant Joan de les Abadesses (Ripollès) i Castellterçol (Vallès Oriental-Moianès). Els tres casos representen pervivències de diferent caràcter i grau de reconeixement col·lectiu.

Les matraques del campanar de l'església de Santa Maria de Solivella conformen el cas més paradigmàtic quant a l'aportació del coneixement de l'instrument i les seves funcions i significats. Es tracta d'unes matraques de finals del segle XVIII, fetes amb fusta de pi de melis composta de dotze maces de fusta d'alzina, agrupades en grups de tres, en els quatre espais de taulons en forma d'aspa o creu, de 34 cm d'amplada, i amb els laterals circulars, que conformen una caixa de resonància amb un diàmetre total

de 124 cm. L'eix de les matraques es troba situat a 5,18 metres d'alçada respecte del darrer forjat del campanar, centrat sota la coberta. Aquesta alçada és un dels motius que va permetre que sobrevisqués a la seva destrucció durant la Guerra Civil. Segons explica en Josep Garcia Joanpere, de 84 anys, qui es trobava present quan era un nen en el moment en què dos homes del poble eren dalt del campanar i que acabaven de llançar daltabaix les campanes, van dirigir-se cap a la matraca i no van trobar cap escala suficient per tal d'arribar-hi, amb la qual cosa van determinar l'excusa que no els molestaven, com sí que ho feia el toc d'ofici de les campanes. Paradoxalment, en aquest cas l'escàs ús de l'instrument durant només tres dies l'any també va propiciar la seva pervivència. El nom que s'usa a Solivella per a designar l'instrument és “lis matraquis” per part de la gent octogenària, amb la forma dialectal xipella. Quant a l'ús i als significats de la seva activitat sonora, podem distingir tres etapes prou diferenciades. La primera abasta el màxim coneixement de dades de context sobre aquest tipus d'instrument que tenim a l'actualitat. Cronològicament, el seu ús complet es desenvolupa fins a la Guerra Civil, i el seu coneixement resta en la memòria de les generacions de major edat de la població que s'ha entrevistat en la recerca. En aquesta etapa, les matraques del campanar emetien el seu ritme per primera vegada durant l'any (de manera funcional), per a fer la convocatòria a

la vetlla nocturna del monument el Dijous Sant al vespre. A partir d'aquell moment, la matraca del campanar tocava les hores i assolía les funcions del rellotge a manera de campana. En realitat, però, la gent podia sentir el so de les matraques, dies abans, ja que cada any s'hi feia manteniment per tal de reparar-la, mai substituir-la, amb la finalitat d'adobar part d'algun tauló o alguna maça. Això encara ha passat els darrers anys. Pel que fa al senyal horari de les matraques, cal destacar que els que eren dintre l'església exercint la vetlla del monument accionaven les matraques per tal d'avisar el torn al relleu, fet que coincidia amb les hores. A partir d'aquí la matraca del campanar tornava a convocar el poble al viacrucis (el matí del Divendres Sant), i novament convocava la gent a assistir a la processó del vespre del mateix divendres. Aquesta processó finalitzava dins l'església, on es feia a continuació l'ofici de tenebres, que en aquella època col·loquialment anomenaven “anar a matar dimonis”. Aquest era el moment àlgid de les matraques. La processó era conformada, en ordre de davant a darrere, en primer lloc per un grup de sis a deu “dimonis”, vestits de color vermell i protegits amb caputxes i banyes amb foc encès per mitjà de teies de fusta. Anaven amb la cara tapada amb un mocador, fet que els permetia no ésser identificats. A continuació es trobaven els escolans vestits de negre, que accionaven una matraca de mà conformada amb tres tauletes

sobre un mànec per donar pas a la processó i foragitar amb l'estrepit de fusta els dimonis precedents. A continuació es trobava el capellà, els feligresos, els encaputxats amb vestes, el santcris, i finalment el grup d'homes del sometent del poble amb els canons de les escopetes dirigits a terra. En arribar a l'església els dimonis encenien una foguera a la plaça davant la porta i del campanar, i es quedaven fora del temple sense poder-hi entrar. La processó mentrestant accedia dintre la nau. En aquest moment s'iniciava l'ofici de tenebres que culminava amb l'apagada dels ciris que es trobaven encesos a les capelles laterals, fins a arribar als que restaven davant de l'altar. No s'ha pogut determinar amb fiabilitat el nombre de ciris que s'usava. En obtenir-se la foscor, els assistents executaven el soroll, amb carraus petits, amb troncs buidats contra el terra i els bancs, i també amb una mena d'esqueles construïdes amb pots de llet suïssa articulats sobre un pal de fusta que servia de batall i alhora de mànec. Aquest darrer instrument el construïa la mateixa canalla, ja que tothom no es

podia permetre l'adquisició d'un carrau. En aquest moment també es feien sonar les matraques del campanar que en aquella època s'accionaven mitjançant una corda que arribava fins la part baixa del campanar. A la producció de tot aquest soroll n'hi deien "matar dimonis", i en aquest sentit es reconeixia major capacitat a les matraques del campanar, no només per la seva dimensió, sinó pel fet de pertànyer a l'església. L'encarregat de sonar les matraques era l'agutzil de sobrenom "lo Sastret", que en aquell temps explicava a la mainada que la forma rítmica que produïen els martells consistia en una seqüència de cops. El primer cop tenia la capacitat d'estabornir els dimonis, el segon cop els tombava i el darrer cop els rematava. Després de tot aquest terrabastall, la intensitat del qual fins i tot deien que feia xiular les orelles, un escolà obria la porta de l'església i comprovava la desaparició física dels dimonis que havien restat a fora i que la foguera era extingida. Per aquest motiu ja es podia abandonar l'espai de l'església, i la gent marxava a les seves llars. La matraca del

campanar ja només tornava a tocar per a fer la convocatòria a l'ofici del dissabte al matí quan, després del glòria, ja tornaven a sonar les campanes.

Aquesta primera etapa de l'ús de les matraques del campanar de Solivella mostra una teatralització que representa d'una manera visible, a través de la desaparició figurada dels dimonis, el caràcter exorcista propi d'aquests instruments idiòfons. Aquesta característica també es troba associada a les campanes de bronze¹¹ que han estat consagrades per aquest efecte. A l'església ortodoxa actual es consagren les simandres (Grècia) o toacas (Romania) de la mateixa manera que les campanes. Cal dir a més que la percepció de la població infantil de la representació de "matar dimonis" és molt adequada per a la seva capacitat de "pensament màgic". Des del punt de vista del valor exorcista de les matraques, en aquest treball de recerca també s'ha recollit mitjançant entrevistes efectuades a Agramunt (Urgell) i a Montgai (Noguera) –poblacions que també posseeixen matraca al campanar– la notícia que a l'ofici de tenebres les mares que hi feien assistència amb els seus petits, amb edats que no arriben als dotze mesos, es tenia el costum de posar-los d'esquena a terra en el moment del soroll dels carraus i les matraques perquè d'aquesta manera s'evitava que agafessin els mals de les bruixes, en el cas d'Agramunt, i el mal de Sant Pau, en el cas de Montgai. Aquest contacte físic dels nadons amb el terra és segu-

rament una via de sortida dels mals esperits cap al fons de l'infern, que fugien dels sorolls dels cops produïts al paviment. El fet de colpejar el terra a l'ofici de tenebres (o fasos) és una de les formes originals de produir el soroll d'aquest ritual,¹² de la mateixa manera que es fa el Diumenge de Rams amb les palmes beneïdes. El fet de colpejar a terra, en el cas de Solivella, és efectuat amb troncs buidats que per si mateixos permeten produir més so que el que pot generar una maça contra el terra. Cal, però, tenir en compte el valor purificador de les matraques i els carraus a l'espai aeri de la nau, en què produeixen el so que d'una manera visible en un espai natural poden foragitar qualsevol animal salvatge. Aquesta necessitat purificadora esdevé necessària en el moment en què Crist expira i la terra pot quedar lliurada al mal de les tenebres.

Aquest gran contingut contextual de les matraques del campanar de Solivella desapareix, però, després de la Guerra Civil, com a conseqüència de les noves destinacions clericals de la postguerra, amb la qual cosa s'inicia una segona etapa que arriba fins a la modificació de la litúrgia de la Setmana Santa, establerta en el Concili Vaticà II, i que serà generalitzada a Catalunya l'any 1956. En aquest interval, desapareix l'ús horari de les matraques, però es manté la seva funció com a senyal de la convocatòria dels oficis i de les processons, en què ja no hi surten els dimonis. Pel que fa a l'ofici de tenebres, deixa d'ano-

menar-se "anar a matar dimonis" per a dir-se "anar a matar jueus", concepte que restarà a la memòria de la següent generació.

La tercera etapa de l'ús de les matraques arrenca de la reforma litúrgica del Concili Vaticà II, i perviu fins als nostres dies, en què el paper de l'instrument queda reduït a donar el senyal de convocatòria, en primer lloc per al viacrucis del matí del Divendres Sant, després a la celebració litúrgica de la tarda, a la nit per a convocar la processó, i finalment el Dissabte Sant a la nit per a fer la convocatòria a la solemne vetlla pasqual.

En totes aquestes etapes l'en-carregat de fer sonar les matraques del campanar, any rere any fins l'actualitat, ha estat la figura de l'agutzil. Cal dir que a partir de les reformes per a millorar l'estat de la coberta del campanar, que alhora s'ha protegit de la presència dels coloms mitjançant el tancament amb xarxes de tots els finestrals, s'ha extraviat l'antic pal de 4 metres de longitud que es feia servir per a accionar el cigonyal de les matraques. L'antigor de les matraques ha causat cert joc del cigonyal sobre el seu eix, de manera que no es pot fer servir una corda ja que només permet estirar, amb la qual cosa cal un element rígid que permeti empènyer i estirar el cigonyal situat a una alçada de 5 metres. La coincidència d'aquestes obres amb la defunció recent del rector ha estat a punt de fer perdre l'ús de l'instrument, que ja no havia sonat el darrer any. Tanmateix, en coincidir també amb l'activi-

tat d'aquesta recerca, la qual a part de la documentació hi ha aportat també el disseny i la construcció d'un nou pal o vara desmuntable per tal de poder superar les dimensions de l'accés al pis de les campanes, finalment ha permès fer-ne l'enregistrament i alhora mantenir l'ús de les matraques durant els propers anys.

Un altre exemple viu és el cas de les matraques del campanar del monestir de Sant Joan de les Abadesses. Ha perviscut també l'ús d'aquestes matraques amb una altra funció que no tenien les de Solivella, que consisteix en marcar el pas de les catorze estacions del viacrucis que es fa el vespre del Divendres Sant, per dins del claustre. Es tracta d'unes matraques amb la mateixa morfologia que les de Solivella, amb un diàmetre de 72 cm i una amplada de 36 cm. Mentre avança el viacrucis, es fan càntics moderns¹³ amb el fons sonor de les matraques. Les fan sonar un grup d'antics escolans (d'edat compresa entre els 20 i els 30),

Dibuix d'una matraca de martells de primer quart del segle XIII, que pertany a l'àlbum de l'arquitecte Villard de Honnecourt. "IX (fol. 5 v°). Roue a maillets, animée d'un mouvement soidisant perpétuel". Album de Villard de Honnecourt, architecte du XIIIe siècle. Reproduction des 66 pages et dessins du manuscrit français 19093 de la bibliothèque nationale. 1a ed. Paris: imprimerie Berthaud frères, 1927, p. 9. Col·lecció de Galdric Santana.

que actuen per comunicació del sagristà des del claustre a través de l'encesa d'una bombeta situada al campanar. Les matraques es deturen durant la lectura per part del rector de l'estació corresponent del viacrucis, mentre dalt del campanar es mengen bunyols de quaresma amb vi dolç, fins que torna a encendre's la bombeta. L'ús de les matraques del campanar durant el viacrucis en temps passats s'ha pogut recollir en la recerca mitjançant entrevistes a les poblacions dels Prats de Rei (Anoia) i Navarcles (Bages).

Les darreres matraques de campanar que en el present segueixen en actiu són les del campanar de l'església de Sant Fruitós de Castellterçol. En aquest cas les anomenen tenebres i són de la mateixa morfologia que les anteriorment descrites, però amb set martells per quadrant amb un total de vint-i-vuit. Les seves dimensions són 83 cm de diàmetre i una amplada de 87,4 cm. El coneixement de l'ús que ha arribat a l'actual encarregat de sonar-les per Setmana Santa (Santi Morell, nascut l'any 1973) l'ha après de l'anterior campaner, el pare del qual, també d'ofici campaner, ja se n'encarregava. El significat de l'ús de l'instrument que se li ha transmès consisteix en interpretar el so de les tenebres com un senyal de dol respecte del so alegre i melòdic de les campanes. Actualment es fa servir per a fer la convocatòria a l'ofici de la tarda del Dijous Sant i del Divendres Sant, i per darrera vegada a l'ofici del vespre del Dis-

sabte Sant.

Les matraques existents amb coneixement del seu ús a la memòria local

La resta de matraques de campanar existents i descobertes amb aquest treball són instruments que ens han arribat al present en diferents estats de conservació, però que es troben en desús després de la reforma de la Setmana Santa entre els anys 1954 i 1956, o bé ja després de la Guerra Civil. Aquest corpus d'instruments és molt valuós tant a l'hora de conèixer les variants morfològiques, com les singularitats del seu ús i context. D'aquest grup podem destacar les matraques del campanar de l'església de Santa Maria de Navarcles (Bages), la singularitat de la qual recau en el nom que es dona a l'instrument, obtingut per imitació del ritme que produeix, en la forma

sil·làbica de la frase "corre que t'atrapo", i que alhora servia de joc-cantarella. Aquesta estrofa la repetien els nens, tot dirigint-se a l'església, mentre les matraques anaven sonant com a senyal de convocatòria als oficis. Cal observar que a més el contingut de la frase s'escau amb la pressura que comporta el senyal d'avís de l'inici de l'ofici.

També són destacables les matraques del campanar de l'església de Sant Esteve d'Abella de la Conca (Pallars Jussà), per la seva morfologia singular, que correspon a un equivalent de la matraca de martells que s'acciona amb la mà, transportat a les quatre aspes de gran dimensió de l'instrument del campanar, que mesura 195 cm de diàmetre i una amplada de l'eix de 73,5 cm. Aquesta morfologia la podem trobar ben allunyada geogràficament a les matraques barroques de la catedral de Burgos¹⁴ i de Sanlúcar de Barrameda (Cadis).¹⁵ Pel que fa al coneixement del seu ús durant la Setmana Santa, només resta el testimoni d'Antoni Guitart, nascut el 1921 a Abella de la Conca, qui ens dona el nom de "les Tinebres" per a designar l'instrument. Qualifica l'instrument amb un so prou fort per distingir-se des de la part baixa de la vall. L'informant explica que aquestes "tinebres" servien com a campanes per a fer la convocatòria als oficis el dijous al migdia, i al vespre per a la vetlla del monument. També explica que es feien servir uns garrots de fins a 1 m de longitud, que es construïa la canalla muntant un feix de "junços"¹⁶ lli-

Gravat a partir d'una fotografia de Ramon Ruiz de les darreries del segle XIX, que representa la matrac del campanar (torre de les campanes) de la catedral de Barcelona. Publicat a: Frank, Edmon. "Comment on remplace les cloches". L'illustration. Ed. 1a. [París] Vol. 109 (1897), núm. 2825, p. 287. Col·lecció de Galdric Santana.

gats amb filferro, amb els quals colpejaven a terra fins que se'ls desfeia durant l'ofici de tenebres, en què participava la majoria de la canalla del poble.

Matraques recuperades

El treball de recerca ha permès també la recuperació, tant física com funcional, de la matrac del campanar de l'església de Santa Maria de Cervera, que s'ha estrenat durant la Setmana Santa de 2009. Es tracta d'un instrument del qual no resta memòria, ja que es trobava deteriorat des de pràcticament 100 anys enrere, sense els caps dels martells, cosa que es pot observar en una fotografia¹⁷ de l'any 1915. No obstant això, aquest instrument ha mantingut un mínim de peces que han permès efectuar-ne una reproducció prou fidedigna,¹⁸ alhora que també ha permès museïtzar l'original amb l'objectiu de preservar-lo sense cap altra alteració que les que ha produït el pas del temps com a document arqueològic. L'interès per reproduir aquesta matrac recau en el fet que es tracta d'un exemplar únic, d'una morfologia pròpiament medieval, que té com a característica el fet d'articular el conjunt de martells sobre el perímetre d'una caixa de ressonància tancada en forma octagonal. Aquesta caixa és proveïda de forats de ressonància o "aires", amb silueta d'efes (barroques) pròpies de les caixes de ressonància dels instruments de corda fregada, per tal de transmetre el ressò intern a l'aire. Aquest fet permet suposar que es tracta d'una còpia de finals del segle XVI d'un altre instrument anterior, ja que les matraques es reparaven constantment per la seva condició material. D'aquesta morfologia de l'instrument existeix un dibuix o plànol del primer quart del segle

XIII, recollit com a tecnologia per a produir el suposat moviment continu, i que pertany a l'obra de Villard de Honnecourt.¹⁹ La recuperació del seu ús ha consistit en la convocatòria als oficis a partir del viacrucis i fins a la vetlla pasqual. La matrac també exerceix el seu so com a respecte a la creu durant les processons.²⁰ En aquest moment també s'està actuant en la mateixa línia per a reproduir les matraques del campanar de l'església de Sant Pere Apòstol de Torredembarra.

Matraques històriques desaparegudes, amb documentació escrita

L'àmbit d'aquesta recerca també ha estat documentar les matraques de campanar des del punt de vista historiogràfic per tal de poder analitzar i comprendre les dades recollides a nivell local, i a través de les entrevistes efectuades. Un exemple central de les matraques ja desaparegudes és el cas de les matraques de les catedrals, de les quals només es conserven a la Seu d'Urgell, a Solsona i a Tortosa. En el cas de la catedral de Barcelona, s'ha pogut aconseguir prou dades escrites per poder documentar la forma i l'ús d'aquesta matrac. Respecte a l'aspecte formal, es disposa d'un gravat²¹ fet a partir d'una fotografia de Ramon Ruiz,²² de finals del segle XIX. Es tractava d'unes matraques de campanar de forma hexagonal, que agrupen sis espais per a quatre maces i en fan un total de vint-i-quatre. La morfologia és idèntica a les matraques que existeixen actualment al

campanar de l'església de Santa Maria de Mataró. De l'instrument trobem cites de reparacions als llibres de l'obra de la catedral per part dels fusters al segle XVI, i en una consuetat inèdita de l'any 1909²³ podem trobar a la primera pàgina –on consta l'ordre de les diferents campanes– les matraques enumerades com a “*Tinieblas*”. La paraula, però, es troba escrita entretallada a la vora inferior de la pàgina una mica deteriorada, motiu que la fa passar desapercebuda. L'instrument se cita després de les dues campanes de sota la volta. A la consuetat també hi trobem els tocs que feien les matraques, destinats a anunciar “*la entrada al Coro*” (hores canòniques), el Dijous Sant a la tarda, i el Divendres i Dissabte sants al matí. És a dir, que a la catedral es feia el senyal amb les tenebres per tal d'ajuntar els canonges, com a toc propi de la Seu, i com a vestigi de l'ús històric d'aquest instrument en els monestirs, per distingir els senyals de reunió interna, en contrast amb els senyals genèrics de les campanes de bronze.

NOTES

1. El concepte “matraques de campanar” és un nomenament actual d'aquest instrument. S'ha usat en la recerca per tal de presentar i diferenciar l'instrument de grans dimensions dels afins de mides i ús portables. Els noms més genèrics recollits amb la recerca són “tenebres”, dins l'àmbit de la Catalunya vella, i “matraques” a la Catalunya nova.
2. Aristòtil fa referència a la utilitat d'aquest invent per a entreteniment de la mainada al cinquè llibre de *La Polí-*

tica. ARISTÒTIL. “Libro V (VIII) la educación de los jóvenes - la música y su función educativa”. *La Política*. 6a ed. Madrid: Centro de estudios políticos y constitucionales, 2006 (Clásicos Políticos; 32), pàg. 159-160. ISBN 84-259-0822-1.

3. En la recerca s'ha obtingut un total de quaranta-un substantius en la llengua catalana (dinou en castellà i trenta-tres en francès): batsoles, batzoles, beggeroles, betzeroles, carranc, carrascol, carrau, carretes, carreu, carrutxa, catriques, “corre-que-m'encalces”, “corre-que-t'atrapo”, escarriques, garrau, garreu, garric-garrec, garric-garrac, garric-garroç, maces, maçoles, massots, mata-fariseus, mata-jueus, matraca, matràcula/matràcules, matraques, patracol, patraques, patrica-patroca, patriques, pica-soles, rodet, roncador, roncadora, tenebrari, tenebres, tinebres, torn de maçoles, trebanelles, xerrac.

4. En el cas de l'àrab hispànic *matràqa*, i *mitraqa* en àrab clàssic .

5. L'ús militar dels carraus podem dir que arriba a la Segona Guerra Mundial, com a sistema de senyal en els vaixells quan hi ha molta presència de boira, i també usat com a alarma en cas d'atac aeri. Durant la Primera Guerra Mundial, els carraus foren usats com a alarma dins les trinxeres per a avisar de la presència de gasos.

6. És molt il·lustrativa la descripció feta per Tylor de l'ús de les matraques, inclosa la del campanar de la catedral de Mèxic, on en lloc de “matar jueus”, es mata “Judes”. TYLOR, E.B. “City of Mexico. Rattles and Judas's Bones”. *Anahuac: or Mexico and the Mexicans, Ancient and Modern*. 1a ed. Londres: Longman, Green, Longman, and Roberts, 1861, pàg. 49-50.

7. FÉROTIN, M.; WARD, A.; JOHN-SON, C. *Le Liber Ordinum en usage dans l'église wisigothique et mozarabe d'Espagne du cinquième au onzième siècle. Réimpression de l'édition de 1904, et supplément de bibliographie générale de la liturgie hispanique*. 1a ed. Roma: C.L.V. - Edizioni Liturgiche, 1996, 528 p. (Bibliotheca, 83 - Subsidia instrumenta liturgica quarriensia; 6). ISBN 88-86655-04-5.

8. Agraïeix aquesta notícia a Daniel García. Existeix una considerable quantitat de textos notariais on se cita el sistema de convocatòria: “*juntados p.r tabla tañida, asi como ye de costume*” (monestir de “San Vicente de Oviedo” - 7 de maig de 1332). JOVELLANOS, G.M. de; BALLESTEROS GAIBROIS, M. “Año 1792. Papeles del Monasterio de San Vicente de Oviedo”. *Colección de Asturias*. Vol. 2. 1a ed. Madrid: Gráficas Reunidas S.A., 1948, pàg. 68-95.

9. SASTRE MOLL, J. *El primer llibre de fàbrica i sagristia de la seu de Mallorca. 1327 a 1345*. 1a ed. Mallorca: Cabildo de la Seu, 1994, pàg. 18-19.

10. Són diverses les fonts on es poden trobar aquests significats, però existeix una tesi doctoral de l'any 1716 que els reuneix i comenta, així com el conjunt de fonts més importants. Donada la singularitat i el valor d'aquesta obra s'ha preparat una traducció per tal de publicar-la en un altre treball. LAUDIEN, M.T. *Dissertatio historica de simanris Graecorum sive de ritu convocandi populum ad sacra per ligna*. 1a ed. Literis Reusnerianis, 1716, 32 p. Col·lecció de Galdric Santana.

11. En aquest sentit, l'antropòleg J. G. Frazer a la seva obra *El folklore en el antiguo testamento* fa una enumeració molt exhaustiva del concepte purificador i exorcista atribuït a les campanes i que d'una manera anàloga s'aplica a les matraques i altres idiòfons afins. FRAZER, J.G. “Las campanillas de oro”. *El folklore en el antiguo testamento*. 2a ed. Mèxic: Fondo de Cultura Economica, México, 1994, pàg. 558-586. ISBN 968160993X

12. En el cas de Barcelona existeix molt bona descripció a *El Libro Verde de Barcelona* dels fasos i de la tendència a colpejar els bancs de l'església com a alternativa de major sonoritat que fer-ho al terra. CORTADA, J.; MANJAR-RÉS, J. “Miércoles Santo”. *El Libro Verde de Barcelona*. 1a ed. Barcelona: Imprenta de Tomas Gorchs, calle del carmen, junto a la universidad, 1848, pàg. 114 i s.

13. L'any que es va documentar (2008) es cantava el viacrucis, amb lletra de Mossèn Lluís Maria de Valls i musicat pel mestre Lluís Millet (1867-1941).

14. LENOIR, M.A. "Timbres, Cloches et clochers". Architecture monastique. Vol. 1. 1a ed. París: Imprimerie Nationale, 1852, pàg. 152-160.

15. NAVASCUES, J. de. "Matraca y Autonomia". *Hoja del Lunes*. Ed. 1a. [Cadis] (1977), núm. 610, pàg. 4-5.

16. Es tracta de l'arbust anomenat "jonça" (*Aphyllanthes monspeliensis*), del qual s'ha recollit una mostra a la riera propera a Abella de la Conca per tal de reproduir un d'aquests garrots.

17. Foto en paper. Número de clixé: C-11397, any: 1915. Localització/ identificació: Cervera (Lleida), església de Santa Maria, exterior. Absis. Institut Amatller d'Art Hispànic. Arxiu Mas.

18. Els caps de les maces són l'única peça de la qual no resta cap exemplar original.

19. LASSUS, J.B.A. "Planche VIII, Recto du 5e feuillet, marqué au XIIIe siècle de la lettre l, au Xve de la lettre e". HONNECOURT, V. de. *Album de Villard de Honnecourt Architecte, du XIIIe siècle : manuscrit publié en fac-simile / annoté précédé de Considérations sur la renaissance de l'Art français au XIX siècle ; et suivi d'un glossaire par J. B. A. Lassus ; mis au jour par Alfred Darcel*. 1a ed. París: Impériale, 1858, pàg. 72-74.

20. RIU, J. "Cervera estrena una nova matraca". Full Diocesà - Solsona i Vic. Ed. 1a. [Vic] (2009), núm. 3264, pàg. 6.

21. El gravat fou publicat en un primer article: FRANK, E. "Comment on remplace les cloches". *L'Illustration*. Ed. 1a. [París] Vol. 109 (1897), núm. 2825, pàg. 287-289. i posteriorment a FRANK, E. "Comment on remplace les cloches". *Les Nouvelles Illustrées*. Ed. 1a. [París] (1903), núm. 45, pàg. 1-8.

22. Segurament es tracta del jesuïta Ramon Ruiz Amado (1861-1934).

23. Arxiu de la catedral de Barcelona. *Notas para la consueta de la santa Iglesia Catedral de Barcelona. Principiada en 10 de Julio de 1909 por don Antonio Aymar y Puig, revalidado en Notaria.-Consueta del campanario de la santa Catedral Basílica de Barcelona, principiada en Julio de 1909.*

Memòria i objectes que ens parlen de salut i malaltia en l'àmbit rural

Sílvia Alemany Nadal

Museu d'Història de Sant Feliu de Guíxols - Espai del Metge i de la Salut Rural

"[...] a en Casals, la gent l'estimava i el respectava. Per a ell, la gent era tota igual, només els diferenciava que tinguessin un problema de salut o no. Quan ell va morir, Sant Feliu es va buidar una mica. Com quan es va morir l'Albertí. Són persones que donen categoria a un poble. Jo el que admiro molt, per més o menys ciutat, és que hi hagi poble com a gent. Abans era més poble, érem més poble. Perquè si no hi ha aquesta cosa de poble, per més ciutat que se sigui, és com una ametlla buida. Érem més poble perquè el Dr. Casals era una referència comuna de tothom i quan algú té una cosa en comú es fa col·lectiu. Són com fills mimats pel comú de la gent."¹

L'inici: donar un context a les peces del Museu procedents de metges rurals

El 2002 el fill del Dr. Casals, un metge rural de la zona de la Vall d'Aro, va voler llegar a una institució de la Vall d'Aro el despatx

i l'instrumental mèdic del seu pare: una col·lecció realment completa i impressionant. Finalment fou el Museu d'Història de Sant Feliu de Guíxols qui se'n va fer càrrec, amb la creació d'una comunitat de municipis (ajuntaments de Sant Feliu de Guíxols, Castell-Platja d'Aro-S'Agaró i Santa Cristina d'Aro) per a la gestió de *L'Espai del Metge i de la Salut Rural* i la col·laboració amb altres institucions relacionades amb el món de la medicina.²

De seguida, es va copsar la necessitat que les col·leccions procedents dels metges havien d'explicar el *pluralisme assistencial* del dispositiu de salut de la comarca i que calia una presentació més global i complexa relacionant el conjunt dels recursos i dels professionals involucrats: els metges i les infermeres, els practicants, els apotecaris i els manescals, els guaridors populars i les pràctiques d'autoatenció o medicina domèstica. Limitar-ho a la sola medicina oficial seria empobridor en la mesura que –amb la farmàcia– representen el tipus de pràctica avui hegemònica sobre salut i malaltia, però no *tota* la pràctica.